

Vart bär oxvagnen hän?

Reflexioner i Sydafrikafrågan är den under titel, som ambassadör Eyvind Bratt, numera i Dublin, har tänkt sig till sin artikel. Han skrev den på grundval av sina erfarenheter då han var ambassadör i Johannesburg, men han har ej velat publicera den förrän tillräcklig tid gått sedan han lämnade denna post. Nu, efter sju år, kan ingen säga att han missbrukat sin ställning. Hans artikel är också strängt objektiv. Den ger svenska läsare en värdefull insikt i problem, som man vanligen ser behandlade utifrån idel förutfattade åsikter. Författaren har koncentrerat sig till tre punkter: han framhåller att rasfrågan i första hand är en social fråga. Han visar att de vita arbetarpartierna i Sydafrika helt anslutit sig till apartheidpolitiken, en intressant iakttagelse eftersom arbetarpartierna på annat håll som bekant fördömer den. Och han reder ut vad den s k Bantustanpolitiken egentligen är. Till sist talar han också om framtiden, om hur utvecklingen i Sydafrika med sannolikhet kommer att gå.

Redan som liten pojke fick jag en föreställning om den politiska lidelse som måste ha gripit folk vid tiden för Bondetåget. Hur släkt- och vänskapsband kunde brista och med vilken upprördhet min far brukade tala om »förföljelserna mot Staaff», kommer jag ännu ihåg. Också från 1922 års folkomröstning i förbudsfrågan har jag ett livligt minne av vad politisk hetta kunde innebära. Hade jag vuxit upp i ett arbetarhem och hade jag inte under långa tider vistats utomlands, skulle jag säkerligen haft mer personliga intryck av de stora stridsfrågorna i Sverige under de följande årtiondena än jag har. Nu förefaller det stundom som om jag måste återkalla barndomsminnena för att känna igen ett så intensivt engagemang som det vilket utmärkt svensk opinion i en politisk fråga, vilken visserligen ej direkt berör nationella intressen men större och vidare sådana, nämligen den s k rasfrågan i Sydafrika.

Under min närmare fyraåriga tjänstgöring som svenskt sändebud i Sydafrika gav mig den där alltjämt relativt fria pressen och de fria parlamentsdebatterna impulser till vissa reflexioner. Jag är icke omedveten om de begränsningar som skymmer yrkesdiplomatens synfält. Lika medveten är jag om att en diplomatisk tjänsteman på grund av sitt yrke inte alltid kan uttala sin personliga mening i kontroversiella frågor. Däremot kan jag ej inse, att han efter ett avslutat diplomatiskt uppdrag skall förebrås för att ha missbrukat sitt tidigare anställningslands »gästfrihet», om hans uttalanden avviker från den poli-

tiska linje som följdes av det landets regering. Så mycket mindre anledning till en dylik förebråelse finns, om hans kritik kan undvika personomdömen och moraliska värderingar.

Att den s k rasfrågan är en moralisk fråga faller väl ingen in att förneka. Vilka politiska eller över huvud samhällsliga frågor har inte moralisk innebörd, d v s berör den enskildes samvete? Därmed är naturligtvis ej sagt, att man inte skulle kunna diskutera de objektiva, historiska och geografiska betingelserna för sådana frågor utan att komma in på rent moraliska aspekter.

Rasfrågan – en social fråga

Jag har med avsikt försett ordet rasfråga med epitetet s k. Därmed har jag velat peka på ett objektivt förhållande, vilket syntts mig betydelsefullt, nämligen att denna i grunden ej är en rasfråga. Den är något vida allvarligare: en social fråga. Det är sålunda alldeles icke de antropologiska kännetecknen, hudfärg, fysiologi och dyl, vilka gett upphov till vad man kallar rasfrågan och dess praktiska konsekvens »apartheid». Det är det historiska faktum, att de europeiska utvandrarerna var de afrikanska urinvånarna tekniskt överlägsna. De sociala skiljaktigheter, som uppstod i de nygrundade samhällena, kom att sammanfalla med existerande antropologiska skiljaktigheter mellan den ursprungliga befolkningen och nykomlingarna. Dessa skiljaktigheter är med andra ord inte orsaker till, utan symtom på social klassuppdelning. Deras existens kan

icke skymma förhållandet att problematiken är social och icke antropologisk. För att i tillspetsad form illustrera denna tämligen uppenbara synpunkt har jag i privata samtal med anhängare av den sydafrikanska raspolitiken brukat säga, att om någon i Sverige skulle komma upp med förslaget att alla personer, som är födda med exempelvis rött hår, skulle hänvisas till för dem reserverade bussar, samlingslokaler och dyl, han svårigen skulle anses som helt klok. Vederbörande har varit nog förkommande att härtill foga kommentaren: »I see your point».

Erkänner man nu rasfrågans karaktär av social fråga – och accepterar man inte den mig veterligen alltjämt vetenskapligt obevisade satsen, att intellektuella och moraliska egenskaper är biologiskt betingade – kvarstår likafullt att frågan är pressande och svår. Den sydafrikanska propagandan riktar ofta en vädjan till utländsk opinion att inse frågans »komplicerade» karaktär. Denna vädjan är i sig ej orimlig. Tyvärr måste man nog säga, att det är sydafrikanerna själva, som komplicerar den – genom att icke vilja eller icke kunna rätt diagnosticera den! Alla länder brottas med sociala problem, vilka naturligtvis uppstår, därför att det är lika vanligt, att en privilegierad samhällsklass söker hålla sin position som det är att en eftersatt socialgrupp söker förbättra sin position. Söker emellertid en härskande samhällsklass försvara sin ställning genom att hävda, att de andra klasserna i samhället icke är klasser utan någonting annat, såsom ras eller dylikt, och ur denna

sats drar allehanda praktiska konklusioner, måste motsättningarna tillspetsas. Inte att undra på att under sådana omständigheter frågan blir »komplicerad»! Å andra sidan, om man erkänner rasfrågans verkliga och sociala natur, bör den framstå som mindre komplicerad. Det är svårt att inse varför den inte skulle kunna angripas och försök till dess lösning provas efter principiellt samma linjer som följts i många andra länder.

Arbetarparti och rasfråga

Men invänder någon, är det verkligen ett hållbart påstående, att den sociala uppdelningen i dagens Sydafrika följer samma antropologiska uppdelning som rådde vid tiden för den första europeiska bosättningen? Redan i förra århundradet fanns där ju också en vit arbetarklass, och i och med den fortskridande industrialiseringen måste denna klass ha vuxit. Och om så är förhållandet, varför har man ej som i andra industriländer hört talas om ett sydafrikanskt arbetarparti? Sanningen är den, att ännu på 1920-talet ett sådant existerade. Det har emellertid – karakteristiskt för Sydafrika – gått upp i det härskande nationalistpartiet, vilket genom de bekanta »jobreservations» med framgång vädjat till röster från de vita arbetarna, vilkas intressen hotas av den konkurrerande billiga svarta arbetskraften. En expanderande, ännu i hantverksmässiga former framträdande ekonomi tillät till en början generöst tilltagna arbetarlöner. Med den tilltagande mekaniseringen i guld- och dia-

mantgruvorna blev det emellertid i ökad utsträckning möjligt att begagna den mindre kvalificerade och säsongmässiga svarta arbetskraften. Det enda argument de vita arbetarna kunde åberopa till förmån för en högre lönenivå blev ofta en hänvisning till sin hudfärg. Som påpekats i en socialhistorisk undersökning föll i själva verket på den tid, då en självständig sydafrikansk arbetarrörelse framträdde, dennas ledare uttalanden som mycket väl skulle ha kunnat vara hämtade ur dagens nationalistiska partivokabulär. Genom att tillgodose den vita arbetarklassens önskemål har det maktägande nationalistpartiet ibland kunnat åberopa en i jämförelse med oppositionspartierna mer »demokratisk» inställning. Det är onekligen en smula paradoxalt, att medan världens arbetare världen runt på alla sätt demonstrerar mot den nuvarande sydafrikanska regeringen, denna har ett av sina säkraste väljarunderlag hos en stor grupp av samma arbetares sydafrikanska klassbröder.

Även om det vore förhastat att i den sydafrikanska inrikespolitiken av i dag endast se social konservatism eller reaktion, så är det intresse för sociala frågor, som framträtt, icke uttryck för någon djupare eller vidare förståelse av social problematik i allmänhet. Men, frågas det, har icke den sydafrikanska regeringen även för de icke-vita genomfört ett socialt välfärdsprogram? Har den inte genom undanröjande av slumbebyggelse, uppförande av sjukhus och rekreationscentra avhjälpit tidigare regeringars försummelse? Har ej följden också varit en oavbruten invand-

ring av icke-vit arbetskraft från angränsande afrikanska länder med annan politisk regim?

Det vore orättvist att förneka allt detta. Icke desto mindre förefaller det som mötte man just på den punkten den grundläggande svagheten i den sydafrikanska inrikespolitiken. I de flesta europeiska länder har ju den demokratiska utvecklingen följt ett tidsschema om två etapper. Först har en politisk demokrati (allmän rösträtt och parlamentarism) genomförts. Därefter, och då härmed social oro icke kunnat undanröjas, har social och ekonomisk demokrati prövats. I Sydafrika ser det ut som trodde man sig vara helt oberoende av ett sådant schema. Man vägrar oförtrutet att släppa fram de icke-vita till politisk och medborgerlig fullmakt men tror sig kunna tillfredsställa deras ambitioner genom sociala hjälpåtgärder. För en utländsk iakttagare framstår detta som illusionstänkande. Hur skall en samhällsgrupp, som mottar sociala förmåner, i längden kunna undanhållas medbestämmanderätt i fråga om dessa? Det synes lika orealistiskt som att tro att välgörenhet skulle kunna göra sociallagstiftning obehövlig.

Skulle nu en sydafrikansk nationalist verkligen vilja erkänna någon av dessa kritiska synpunkter så skulle han säkerligen ej försumma att i sista hand komma med ett av hans partis älsklingsargument: »Har man utomlands ej observerat vad vi gjort för att bereda de infödda en fri existens i deras eget hemland?» Detta är den politik som är känd under namnet

Bantustanpolitiken. De infödda skall i från vit invandring undantagna områden tillförsäkras ett slags home rule.

Bantustanpolitiken

Föreställningen att de svarta skall hänvisas till att bygga upp sina egna territorialstater – låt vara att bantustanidéns förespråkare sällan törs uttala ordet »stat» i detta sammanhang – överensstämmer på sätt och vis med traditionellt boertänkande. De vita utvandrarerna seglade på sin tid till Afrika för att undgå den europeiska statsmaktens förtryck. Deras ättlingar, med samma statsmakt i hämlarna, nu i den brittiska kronans gestalt, drog sedan i sina berömda oxvagnar till de ouppodlade områdena i norr och grundade boerrepublikerna. De svarta uppfordras nu till att göra något liknande!

Perspektivet av svart home rule lider emellertid av svår anakronism. Enligt apartheiddoktrinen skall svarta och vita kunna fredligt samarbeta inom ramen av redan existerande samhälle. Om nu Sydafrikas regering är inställd på ett lokalt samarbete, varför arbetar den samtidigt målmedvetet för en geografisk separation av (de som rasgrupper betecknade) samhällsgrupperna, en separation som i sista hand åsyftar upprättandet av svarta territorialstater? Hur kan man på en gång säga till en utländsk besökare intresserad för kapitalinvestering att i Sydafrika, om någonstans, samarbetar raserna fredligt, samtidigt som man vill genomföra en folkflyttningsspolitik som avser att alltmera avlägsna dem från varandra? Hur kan

man på en gång göra gällande, att intet socialt missnöje existerar, att de socialklasser som man förmenar rättigheter vilka i andra länder sedan länge tillkommit motsvarande klasser, är nöjda med sin lott, men samtidigt förklara, att dessa klassers verkliga lycka och välfärd endast väntar dem på deras ursprungliga för kanske generationer sedan övergivna boplatser? Och detta på områden, där de icke längre har någon fysisk kontakt med den »vita civilisationen»? Ser man den sydafrikanska regeringens svårigheter ur socialt perspektiv, kan bantustanidén knappast anses vara mycket mer än ett försök att skjuta ifrån sig hela problemet.

Oxvagnen som symbol

För boerna är oxvagnen den historiska frihetssymbolen, någonting liknande »the covered wagon» i Amerika. I Amerika var det »westward ho»! I Sydafrika var det »die voortrekker». I båda fallen gällde färdens frihetens och löftenas land och den följdes med varm sympati inom de europeiska frihetsrörelserna. Ja, i boernas frihetsstrider deltog många av dessa sympatisörer, därav flera från vårt land. Men för den som inte är fången endast i boernas frihetshistoria utan vars tankar i första hand kretsar kring det moderna Sydafrikas sociala problem, nu utvidgat till ett internationellt sådant, har oxvagnen förlorat mycket av sin symbolik. Oxvagnen representerar nu mindre friheten än en i sina egna orimligheter insnärjd social problematik. Oxvagnen har ohjälpligt kört fast i raslagstiftningens kärr; den kommer inte

upp ur sina egna hjulspår. Vilka krafter skall kunna lyfta upp det gamla åkdonet? Detta frågar man med växande fruktan både inom och utom Sydafrika.

Mot sådana farhågor hävdar den sydafrikanska regeringen att dess raspolitik är ett långsiktigsprogram, kanske på 50 år. Man betonar att i väntan på genomförandet av hela den stora folkfördelning, varigenom bantustanprogrammet skall genomföras, en övergångstid med partiell lösning är oundviklig. Resonemanget kunde kanske accepteras, om den fullföljda politiken hade stödet av en naturlig och sannolik utveckling.

Verkligheten talar ett annat språk. Inte bara förhåller det sig så att den alldeles övervägande majoriteten av svarta redan är bosatt och har sin utkomst i de vita bopättningsområdena. Proportionen mellan svarta och vita i dessa områden befinner sig därjämte i oavbruten stegring till de förras förmån. I det ekonomiska uppsving, som f n kännetecknar Sydafrika, är tillströmningen av svart arbetskraft en betydelsefull faktor. Medan detta ekonomiska uppsving torde tillhandahålla en del av svaret på frågan hur den sydafrikanska regeringen kan behålla och stärka sin inre politiska ställning, arbetar detta uppsving självt i en riktning, som är diametralt motsatt den officiella politiska ideologien. Det är ej uteslutet att om bantustanidén hade proklamerats och fått tjäna till rättelse i landets politik för kanske hundra år sedan, d v s innan de svarta i samband med den industriella utvecklingen hunnit integreras i landets ekonomi, denna idé

hade kunnat avsätta praktiska resultat. Att den inte proklamerades då berodde emellertid till stor del på att rasideologien är ett barn av just denna senare inträdda ekonomiska utveckling, vilken medfört uppkomsten av ett vitt proletariat.

De olika nationerna

Den som avvisar tanken att den sydafrikanska »rasfrågan» är primärt en social fråga – och det gör säkerligen de flesta sydafrikaner som röstar för den sittande regeringen – gör det antagligen under intryck av de föreställningar och känslor som givit det härskande partiet dess namn, nämligen de nationella eller rättare de nationalistiska. I den svenska rösträttsstridens barndom talades om de två »nationerna»: de som hade rösträtt och de som saknade den. Utifrån helt andra förutsättningar talar den sydafrikanske nationalisterna av idag om två eller flera nationer. De svarta ses ej i första hand som en socialklass utan, hur sociologiskt oriktigt ett sådant betraktelsesätt än är, som verkliga eller i vart fall potentiella nationer. Föreställningen om »nationen» som den enda erkända grunden för samhällslivet är ett framgångsrikt politiskt slagord i dagens Sydafrika. Och varför icke? I Europa har ju denna föreställning under förra och början av detta århundrade inspirerat det politiska tänkandet och handlandet. Det har burit en dryg andel av ansvaret för två världskrig. Nu har turen kanske kommit till Afrika, som trots åtskilligt annat elände under gångna århundraden åtminstone

besparats den olycksådd, som denna idé bär på.

Just i Sydafrika har samma idé haft en särskilt gynnsam grogrund, nämligen boerkriget. Detta krig, som jämfört med världskriget framstår som en skärmytsling, har i andlig mening rasat i Sydafrika ännu till för kort tid sedan. Det förutan hade den sydafrikanska nationalismen eller rättare boernationalismen varit otänkbar. Ett av dess populära slagord är »die laager», dvs det av oxvagnarna som en fästningsvall omgärdade lägret, där de ständigt beväpnade nybyggarna under sitt äventyrliga framträngande till nya boplatser försvarade familj och ägodelar. I »die laager» var alla enskilda viljor inställda på samma mål, försvaret. Religionen var en och densamma, språket, minnena och framtidsförhoppningarna likaså. Även när faran var överstånden stod detta handlingsschema mer eller mindre omedvetet kvar. Det hade blivit till en social tradition. Detta i grunden militära kommando – de under sista världskriget bekanta brittiska »commandos» var en från boerkriget återupplivad institution – var uppenbarligen ett samhällstänkande som passade bra in i det europeiska 1800-talets nationalism. Det är kanske icke en tillfällighet, att det nationalistiska partiets sammankomster ännu kallas »stryddag». På svenska skulle det kunna översättas med »stridsdag».

Nu måste man tyvärr konstatera, att dessa nationalistiska, ursprungligen kontinentaleuropeiska 1800-talsföreställningar är på modet ej blott i Sydafrika utan på en del andra håll också i Afrika. I motsats

till såväl moderna tendenser i dagens Europa som äldre stats- och samhällsuppfattningar i icke europeiska länder syns numera i dessa länder samma både teoretiskt och praktiskt olyckliga identifiering av det i grunden blott kulturella begreppet nation med det politiskt-militära begreppet stat kunna iakttagas. En sådan utveckling öppnar för många afrikanska stater inklusive Sydafrika nya och oroande perspektiv. Just i detta sammanhang har man anledning att observera en icke helt ointressant utvecklingsfas i det sydafrikanska politiska tänkandet.

Dit utvecklingen går

För ett antal år sedan skapade Sydafrikas premiärminister något av en sensation genom förklaringen att Sydafrika var berett att med de angränsande brittiska protektoraten Bechuanaland, Swaziland och Basutuland ingå ett slags federativ gemenskap. I överensstämmelse med den redan berörda bantustanidén skulle dessa, av en sparsam men nästan helt svart befolkning uppfyllda, rätt vidsträckta territorier erkännas som någon sorts självständiga stater efter modellen Transkei, d v s den första större bantustanbildningen inom Sydafrikas gränser. Förslaget blev som man kunde vänta sig häftigt kritiserat av den sydafrikanska oppositionen. Emellertid, alldeles oavsett hur pass stor uppriktighet man ser i dessa förslag, synas de liksom bantustanidén varsla om en viss kris eller en viss betänksamhet hos den sydafrikanska politiska ledningen inför vidden av de problem, som deras rasideologi skapat ej

blott inom utan också utom de egna gränserna.

Flera frågor anmäler sig osökt när man betänker att ett av de skäl, som förmådde Sydafrika att utträda ur det brittiska samväldet, var oviljan mot att i Pretoria mottaga diplomatiska representanter från samväldets icke vita medlemmar. Som bekant hade Indien för flera år sedan en diplomatisk representation i Sydafrika. I och med apartheidpolitikens utveckling måste denna dragas in. Skall man i den nya gemenskapen, vilken till yttermera visso utrustats just med beteckningen »Commonwealth», göra en dygd av det som i det brittiska samväldet befanns vara ett fel, för att inte säga en synd? Vacklar den rasideologiskt inspirerade isolationismen? Har det blivit för trångt i »die laager»? Inser man att ej ens en så ekonomiskt stark stat som Sydafrika kan undvara det vidsträckta samarbete med andra folk oberoende av »ras», »nation», religion och andra ekonomiskt och politiskt ovidkommande eller sekundära distinktioner, utan vilket så många andra blomstrande samhällsbildningar – däribland på sin tid det brittiska imperiet – icke hade uppstått?

Men om nu verkligen vidare perspektiv öppnats, skall den nuvarande politiska ledningen kunna bestå? Blir det då ej på tiden, att nya, av sitt partipolitiska förflutna mindre bundna män taga vid? Borde ej Sydafrika efter mönstret från andra stater i kris eller anspänning skaffa sig en koalitionsregering? Kanske kunde en sådan i någon mån reparera landets djupt oförmånliga position? Inte minst för den

afrikanska kontinenten vore detta en fördel, ty där väntas stora uppgifter för det ekonomiskt och tekniskt mest avancerade landet på kontinenten, Sydafrika. Kan den gamla oxvagnen sättas i körbart skick och föras ut ur de oländiga markerna? Kan den under nya körsvenner drivas ut

till löftesrikare trakter? Och i så fall, vart går färden? Kanske tillbaka till de platser som man i ovisst nit övergivit. Har inte hela den sista och knaggliga etappen varit en onödig omväg? Att se någon annan lösning kräver större trovissighet än den utländske bedömarens kan uppdriva.